

Василь Горбатюк

ЯРЕМА БАЙРАК – ПОЕТ ІЗ БАЙРАКА

Нинішнього року минає століття з дня народження поета Яреми Байрака, але його творчість, його літературний псевдонім та ім'я справжнє – майже не відомі в Україні. Така доля багатьох письменників, чиє життя, чиє творче піднесення припали на роки радянської влади, часи репресій, війни...

Розпочати дослідження життєвого й творчого шляху письменника спонукав мене один аркуш із літературно-культурного журналу Спілки письменників Румунії «Наш голос» (серпень 1990 р.). До Хмельницького обласного літературного музею він потрапив разом з іншими документами від нашого земляка, родом із Кам'янецьчини, Івана Григоровича Безручка, який мешкає на Буковині. Одна сторона аркуша була присвячена поетові початку 40-х років минулого століття Яремі Байраку (справжнє ім'я та прізвище – Харитон Бородай).

Під криптонімом М. М., за яким угадувався редактор часопису Михайло Михайлюк, подавалася розповідь про трагічний життєвий шлях письменника, а творчість його була представлена добіркою поезій та новелою «Зойк серед ночі (з хроніки 1933)».

Харитон Бородай походив із Полтавщини, однак мав безпосередній стосунок до Поділля: в період німецької окупації мешкав у Кам'янці-Подільському, працював у місцевій газеті «Подільський». Ця обставина, а ще напрочуд висока поетична майстерність і вправне перо прозаїка неабияк схвилювали й зацікавили мене. Захотілося дізнатися більше про цього невідомого в Україні письменника, особливо ж відкрити таємничу завісу його смерті. А ще – розшукати його творчу спадщину, аби донести її до українського читача.

Лист до Румунії на адресу часопису залишився без відповіді. Отже, слід було обирати інші шляхи пошуків.

Розповідь про Харитона Бородаю з добіркою віршів я опублікував у газеті «Зоря Полтав-

щини» – з надією, що хтось відгукнеться на неї. І справді, озвалася одна з читачок, яка уточнила місце та рік народження поета, повідомила, що й нині живуть його дві рідні сестри – Галина і Наталка. Згодом, усе при тій же щирій підтримці редакторки відділу культури і мистецтва газети, поетеси Лідії Віцені, я видрукував у «Зорі Полтавщини» новелу Яреми Бородаю «Зойк серед ночі».

Тим часом у Державному архіві Хмельницької області розшукав підшивки газети «Подільський» (м. Кам'янець-Подільський) і виявив у них чимало публікацій Харитона Бородаю під різними псевдонімами, зокрема й до двох десятків поезій. На ім'я Яреми Байрака натрапив і в інших часописах і документах. Урешті, вирішив поїхати на Буковину, в селище Берегомет, де колись мешкав Харитон Бородай. Уже й намітив собі дату такої подорожі...

Однак саме в ті дні випадково дізнався: до Кам'янця-Подільського недавно приїжджав із Румунії син поета Остап Бородай-Шандро і привіз щойно видану книгу творчої спадщини свого батька – «Стривожені зорі» – з розповіддю про його життєвий шлях і трагічну смерть. Через дослідника історії Кам'янця-Подільського Олега Будзея випросив у подарунок музеєві книгу в редактора газети «Подільський» Віталія Бабляка, нині покійного.

І все ж прагнулося дізнатися про Ярему Байрака якомога більше. Це й спонукало до поїздки в рідний край Харитона Бородаю. Завдяки публікаціям у «Зорі Полтавщини», харківському «Березолі» тут уже трохи знали про життя і творчість свого земляка. А втім, із цікавістю сприймали розповіді про нього, його книгу «Стривожені зорі». У свою чергу, і мені хотілося запам'ятати кожне слово про поета з вуст його рідних та близьких.

Народився Харитон Бородай 11 жовтня 1913 року в селі Байрак Диканського району Полтавської області в сім'ї з козацьким

Харитон Бородай (1913–1944),

український письменник, педагог, журналіст

родоводом, але бідній, багатодітній – десятеро дітей було в ній.

– Харитон був п'ятою дитиною наших батьків – Архипа Івановича і Тетяни Іллівни (з дому Волошко – В. Г.), – згадувала сестра поета Галина Архипівна Бородай із Диканьки. – В сім'ї ж нас було п'ятеро хлопців і п'ять дівчат. Спали всі разом, як галушки, на великому саморобно-

Харитон Бородай із сестрою Настею

му ліжку – на полу. Жили ми на хуторі із семи хат, що називався Момотами або Момотівкою. І взагалі, довкола села Байрак було багато хуторів. У часи колективізації поступово їх ліквідували, переводили в село. Наша хата була покрита бляхою, то керівництво колгоспу запропонувало батькові: віддай нам бляху, а за те ми дамо хату в селі. Батьки мусили погодитися. Так ми опинилися майже в Байраку – за кілометр від нього, теж ніби на хуторі – у Петринках. По один бік поблизу – річка Голтва, по другий – село. Туди Харитон ходив до школи.

В одному з віршів про своє дитинство Ярема Байрак згадує річку Голтву, в іншому – «два клени з кореня одного», які «ростуть за школою в селі».

У Байраку розшукав ще одну сестру Харитона Бородая – Наталку Архипівну Сало. Вона згадувала брата як найталановитішого з їхньої родини.

– Дуже любив малювати... Ото сидить на подвір'ї, малює й мугика собі щось... Не дивно, що став письменником...

У світ хлопець подався після закінчення семи класів. Притулок знаходив у мешканнях то найстаршого брата Івана, то в сестри, теж старшої, Насті, що вже прижилися в Полтаві. Працював у редакції газети «Більшовик Полтавщини», навчався (мабуть, заочно) у Полтавському педагогічному інституті.

Найраніша дата, що позначає час написання двох віршів («Ранок» та «Урожай»), – липень 1939 року – свідчить, що Харитон Бородай свої сили в літературі пробував ще на рідній Полтавщині. А про нелегкі обставини його життя там читаємо в незавершеному вірші «Самотність»:

*Тепер я мов після уколу –
Біда прийшла: хто зна за що
Мене погнали з комсомолу,
В редакції дали «рощот».
Як сумно у моїй кімнаті...
Хоч би прийшли товариші!
Нема: одні вже в казематі,
В других тривога на душі.
Товчусь по сірому помості,
Нема роботи ні мети,
І страшно ночі – може, в гості
Ще й «чорний ворон» прилетить.*

І коли б так сталося, вороття додому поет не мав би – це безсумнівно, досить було б енкаведистам побачити бодай один його вірш, приміром, «Урожай», що закінчується такими рядками про українського селянина:

*...Його потом земля ця полита,
А врожай дозріва – не його.*

– Він переживав тоді тяжкі часи, – продовжувала спогади Галина Архипівна, – а тому, як випала нагода, поїхав на Буковину, влаштувався вчителем.

Ось так, тікаючи від «чорного ворона», юнак знайшов на зеленій Буковині чарівну й співучу голубку – Мирославу Копачук, на три роки молодшу від нього (народилася Мирослава-Ольга 16 травня 1916 року в Gtarces (?) Радівецького повіту).

Батьки її – Іван та Олена Копачуки – прибули в гуцульське село Берегомет працювати в школі, коли Мирослава мала тільки чотири роки. Вони активно включилися в культурне життя села, зокрема в діяльність читальні «Української Бесіди», хору, драматичного гуртка. Тож із самого дитинства дівчина

Харитон Бородай. 1934

вбирала в серце українську та місцеву гуцульську культуру, народну творчість, звичаї, обряди, музику та слово. У ній Харитон Бородай – учитель-історик за фахом, поет за покликом душі – знайшов рідну людину.

*Візьми ці квіти. Я привіз
Їх із Диканьщини моєї,
Та не мені краса їх – скрізь
Шукаю усмішки твоєї.*

*Візьми і жовті, й голубі –
Для тебе рвалась квітка кожна.
Приніс би й сонце я тобі,
Коли б його зірвати можна, –*

так писав поет у вересні 1940 року. А 26 жовтня 1941-го вони взяли шлюб у православної румунської парафії с. Берегомет н/С (на річці Серет). Як записано в перекладі з румунської мови українською, «тайну вінчання виконав священник Волошенко у присутності свідків Лагодина Дарій і Лагодина Софія».

Через рік, 11 жовтня, в день свого народження, Харитон Бородай отримав подарунок від дружини – двох синів-близнюків. Назвали їх знаменитими іменами синів Тараса Бульби: Остап та Андрій. Але невдовзі Андрій помер.

На той час Буковина знову перебувала під румунською окупацією, і влада віддала наказ покинути територію всім вихідцям зі Східної України. Навесні 1942 року Харитона Бородая вислали за кордон, і він поселився в найближчому до Буковини місті – Кам'янці-Подільському, що перебував у зоні німецької окупації.

Мабуть, перед тим, у квітні, Харитон приїжджав у рідний край, у Байрак, бо саме цим місяцем позначено написання вірша «Два клени». Але довго побути тут він не встиг: тільки навідав свого колишнього однокласника, який працював секретарем сільської управи, як той порадив йому: «Негайно тікай, бо на тебе вже написали донос і можуть заарештувати».

Із деяких віршів можна зробити висновок, що тоді він побував і в Києві, де: «*Чорніють з-під снігу розірвані бруки, / Будинки розбиті – пекельні сліди / Північного ворога...*», а також у Чернігові. Є в його доробку й чимало віршів, присвячених Полтаві.

На Поділлі Харитон Бородай опублікував свої вірші під псевдонімом Ярема Байрак в газеті «Подільнин» – органі Кам'янець-Подільської міської управи. Це відбулося 21 і 28 травня 1942 року. А 14 червня газета подала таке оголошення: «Нашого дописувача Байрака просимо прибути негайно до редакції». І вже 24 червня з'явилася перша публікація Яреми Байрака як штатного працівника. Це була стаття «Бій під Крутами».

Газета «Подільнин» уходила до низки часописів, які пропагували ідею створення Української держави, редакція діяла в мережі Організації українських націоналістів під проводом Андрія Мельника, а на теренах України – під загальним керівництвом Олега Ольжича.

У Кам'янець із Проскурівської (нині м. Хмельницький) окружної газети «Україн-

ський голос» унаслідок загрози арешту німцями перебрався член окружного проводу ОУН: спершу заступник редактора Петро Януш, а пізніше – й редактор Юхим Кошельник. До речі, Кошельник, колишній студент Кам'янець-Подільського державного українського університету і Київського інституту народної освіти (у який більшовики перетворили університет Святого Володимира), перед війною теж працював учителем на Буковині, як і Бородай.

У місті над Смотричем-річкою Юхим Кошельник став начальним редактором «Подільнина». Харитон Бородай писав театральні ре-

Мирослава і Харитон Бородай. 1939

цензії, інформацію з культурного життя краю, про роботу «Просвіти», замітки, статті про видатних українських письменників (Івана Франка, Лесю Українку та ін.), а також оповідання, поезії. Очевидно, в газеті вів відділ культури і мистецтва. Можна припустити, що він замінив на посаді Петра Януша, який 1942 року покинув місто. Дуже цікаво, що Петро Януш підписував деякі свої матеріали та вірші псевдонімом Ярема – першим складником псевдо свого наступника. За другу частину свого літературного імені – Байрак – Харитон Бородай, безсумнівно, взяв назву рідного села на Полтавщині. Крім того, чимало публікацій Харитона Бородая можна знайти під іншими псевдонімами і криптонімами: Я. Б., Б. Яр. тощо.

Ім'я Харитона Бородая зустрічається і в протоколах допитів колишніх працівників «Подільнина», яких після «визволення» репресивні органи СРСР притягали до відповідальності за роботу в газеті. Він згадується як один з активних діячів руху за відродження українства, «націоналіст». Про його український патріотизм свідчить і вірш-акrostих «Моя віра», який поет надіслав у листівці дружині в день її народження – 16 травня 1943 року:

МОЯ ВІРА

*Сонце зникло за хмари зловісні,
Лиш згадка про нього живе;
Але вірю! Як дівчина в пісні,
Воно вийде – привітне й нове.
Ані буря, ні люта негода
У мене віри тієї не вб'ють, –
Кожен рік завмирає природа,
Ріки скуті морозом стають,
А година рішуча настане –
І пробудить природу весна,
Ненависная крига розтане
І заграє весна золота!*

Цікаво, що цей вірш був опублікований у львівському молодіжному журналі «Дорога» (березень 1944 року), але редакція трохи поправила його, внаслідок чого деякі літери змінилися, й акростих зі словами «Слава Україні» в ньому не зберігся. У новій редакції вірш справді став звучати краще: зникли деякі збої в ритміці, поліпшилось римування (весна – голосна, а не золота), але постає питання, чи редактор не усвідомлював наслідки своєї правки, чи навмисне зламав акростих, остерігаючись німецької цензури?

Перебуваючи в Кам'янці-Подільському, Харитон Бородай сумував за рідними краями, за близькими людьми, що залишилися на Полтавщині. Листувався він із молодшою сестрою Галиною, яку вивезли на роботу в Німеччину. Їй присвятив поезію «Волошки». Тужив і за дружиною, за сином, присвятив їм немало поетичних рядків. 2 березня 1943 року писав дружині в листівці:

«Моя кохана Мирославо!

*Тепер ніч. Сиджу один в своїй кімнаті,
слухаю, як шумить річка, що звільняється
від криги, і мчу в згадках туди, до тебе, до
синка. Іноді так боляче відчую свою самотність,
що хоч вішайся. Тільки підбадьорює мене надія,
що ти таки десь скоро прийдеши до мене.
Це вже настає весна, тож небезпеки для
Останчика не буде. Аби ти лише перепустку
дістала...»*

Врешті, дружина зуміла отримати дозвіл приїхати до нього разом із сином, і вони прибули до міста над Смотричем. Сім'я з'єдналася! Але ненадовго, бо зі сходу вже гриміла кано-нада чергового «визволення», яке несло із собою нові репресії і знущання.

*Минуле в безвість утіка,
А дні гримлять у марші війська.
І ось на вулицях подільських
Полтавська вимова м'яка.
Знайомо пестять вуха звуки,
А серце в спогади пливе.*

Ці рядки – з вірша Яреми Байрака, опублікованого 7 жовтня 1943 року «Подольняном».

То були часи, коли на окуповану німецькими фашистами Україну насувалася «стара», добре знайома навала – сталінського тоталітарного режиму. Тисячі людей знімалися з рідних місць і вирушали на захід, аби уникнути нового голоду, переслідувань, злиднів, терору, смерті.

Саме тоді й «полтавська вимова м'яка» залунала з вуст біженців на вулицях Кам'янця-Подільського. Зокрема і з вуст Миколи Коркішка, згодом відомого письменника української діаспори Миколи Лазорського, який уже двічі потрапляв за колючі дроти «комуністичного раю», а тепер прибув до Кам'янця і після Юхима Кошельника очолив редакцію «Подольнянина»; з вуст священника села Ріпинці Миколи Соколовського, згодом відомого письменника Сарма-Соколовського; колективу Полтавського драматичного театру, який тимчасово розмістився в недалекому від Кам'янця й тих же Ріпинець містечку Оринині... Усі вони, а також чимало інших земляків-полтавців, на короткий час зупинилися на Поділлі й невдовзі знову рушали далі, на захід.

Під кінець року Мирослава Копачук-Бородай із сином повернулася додому, на Буковину, а чоловікові вдалося дістатись у Берегомет аж у березні 1944 року. Однак затримуватися тут уже не було ніякого сенсу: від комуністичних «визволителів» добра чекати не випадало.

Сім'я Копачуків – Олена-Ольга з дому Григорій та її молодша дочка Маруся – студентка Чернівецької консерваторії, а також Бородай – Харитон, Мирослава й Остапко – в середині квітня вирушили залізницею до Румунії, де їх очікував професор Володимир Копачук – брат Харитонового тестя, Івана Копачука, який минулого, 1943, року помер від серцевої недуги.

Згодом з'ясувалося, що в поїзді біженців їде і студент Чернівецької політехніки Тарас Кисилиця, родом із Сторожинця.

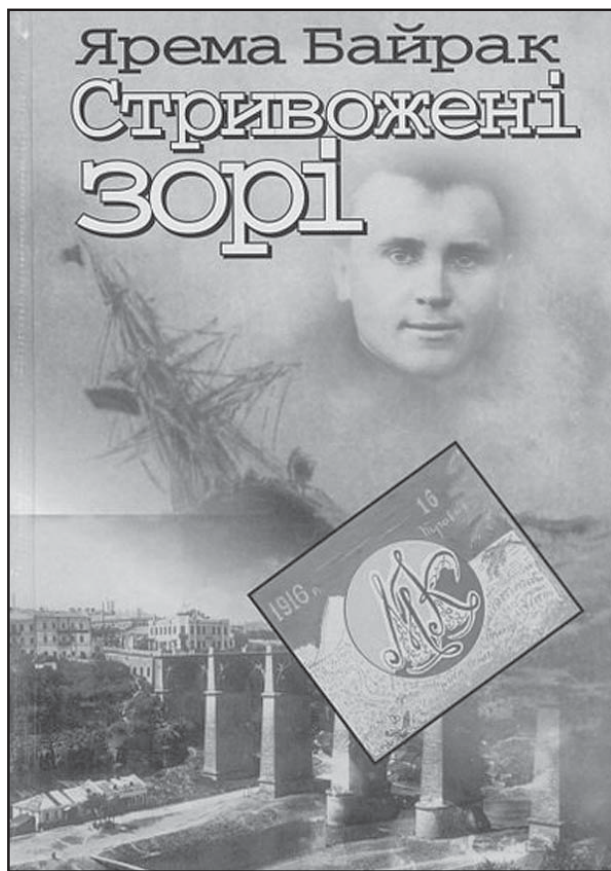
Тарас Кисилиця і Марія Копачук були закохані одне в одного, але мати дівчини хотіла іншого зятя. Тому на станції Шиміян, поблизу міста Турну-Северин, під час зупинки поїзда юнак та дівчина вийшли на перон, щоб крадькома зустрітися. Коли вони розмовляли, до них наблизилися родичі Марії: мати і Харитон Бородай. У цей час і сталася трагедія: розлючений студент вихопив револьвер і застрелив усіх трьох.

Ця трагічна подія стала темою публікацій багатьох часописів. 16 квітня 1944 року румунська газета «Евеніментул» («Подія») так описала цей жахливий момент: «...Смерть усіх трьох жертв була моментальною, вони упали на перон станції, де зупинився поїзд на кілька хвилин, а вбивця почав бити себе по голові рукояткою розрядженого револьвера». Інша газета наводила пізніші слова Кисилиці: «...Не можу пояснити, що спонукало мене вийняти

револьвер і стріляти. Шкодою, що я застрелив і швагра коханої, який став на її захист, бо я дуже його поважав...» Ще одна газета згодом повідомила, що «через два місяці ув'язнення злочинець, вимучений сумлінням, покінчив життя самогубством, повісившись за допомогою шматків тканини, вирваних із простирадла...»

Лише дивом Мирослава Копачук вижила після цієї трагедії. Згодом знову працювала в школі. 1947 року одружилася з учителем Даніелем Шандро, і в них народився син Богдан. Вона стала відомою збирачкою фольклору, уклала дві збірки української народної поезії («Ой ковала зозулечка», 1974 р., і «Співаночки мої любі», 1977 р.) та першого в Румунії альбому гуцульських вишивок. Берегла не тільки пам'ять про першого чоловіка Харитона Бородая, але й твори поета: зошит під заголовком «Стривожені зорі» з наклеєними віршами, друкованими в газеті «Подольнин», вирізки з різних газет і чимало фотографій.

«Все своє життя, – згадує Остап Бородай-Шандро, – мама приховувала їх, час від часу міняючи схованку. Вона боялася, щоб їх не знайшла всесильна комуністична Секурітатя і щоб її не вигнали із шкільництва через те, що вона змінила автобіографію. Це було секретом її життя».

Коли синові Остапу виповнилося вісімнадцять літ, мати подарувала йому кишеньковий годинник і залізну ложку з монограмою Х. Б. Їх він зберігає досі.

Остап Бородай-Шандро із Галиною Бородай та її сином Георгієм. Диканька

Але головним скарбом була творча спадщина батька. На початку 1990-х років окрема публікація творів Яреми Байрака з'явилася в літературно-культурному журналі Спілки письменників Румунії «Наш голос», 1993-го – у чернівецькій літературно-мистецькій газеті «Яровит». 2007 року здійснилася свята мрія Остапа Бородая-Шандро: за фінансової підтримки Союзу українців Румунії він видав батькову книгу «Стривожені зорі». До неї ввійшли поезії, шість невеликих прозових творів, а також «Гумористична енциклопедія» гострого антисталінського характеру.

Мирослава Шандро перейшла у вічність 25 березня 1983 року, якраз на свято Благовіщення. Похована поряд зі своїм другим чоловіком.

Могили Харитона Бородая, Олени і Марії Копачук у Шиміяні Остапу Бородаєві-Шандро так і не вдалося знайти. Однак він здійснив ще одну свою мрію: побував на батьковій Полтавщині, погостював у його рідних сестер – Галини і Наталки. Привіз із Румунії підготовлену й видану ним батькову книгу «Стривожені зорі», кілька примірників якої передав і Хмельницькому обласному літературному музею та обласним бібліотекам, залишив нам архів Яреми Байрака (рукописи, світлини, поштівки тощо).

Десятки років не відомий як письменник, Ярема Байрак, урешті, своїм життям і творчістю схвилював рідну Полтавщину, де народився, Буковину, де пізнав високе почуття кохання й глибокі батьківські переживання, Подільський край, де він створив свої найкращі поезії, і Румунію, де так несподівано і жорстоко обірвався його земний шлях.